

Россия Федерациязының чырыдыышкын яамызы
Тыва Республиканың өөредилге яамызы
Чөөн-Хемчик кожуунуң өөредилге килдизи
Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожуунуң
Муниципалдыг бюджеттиг ниити өөредилге организациязы
«Чадаананың ийи дугаар ортумак ниити билиг өөредилге чери»

Шинтирлээни:
МК удуртукчузу:

Салчак /Салчак Н.В./

Протокол № 02
«16» 08 2023 чыл

Чөпшээрешкени:
Өөредилге талазы-биле
директорнуң оралакчызы:
Ооржак /Ооржак А. К./

«31» 08 2023 чыл

Бадыйткааны:
Школаның директору:

Монгуш /Монгуш А.Д./

Дужаал № 105/1
«31» 08 2023 чыл

АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

Эртемнің ады: «ТЫВА ЧОГААЛ»
ҮНДЕЗИН ДЕННЕЛ
7 КЛАСС

Тургузукчулары:

Деге Борбаанай Ондаровна,
тыва дыл болгаш чогаал башкызы,
I категория.

Монгуш Найыр Арсеньевич, тыва дыл
болгаш чогаал башкызы.

Чадана хоорай,
2023-2024 өөредилге чылы.

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Ажылчын программаның кол таваа кылдыр дараазында хоойлу, доктаал, саавырлар алдынган:

- Конституция Российской Федерации (с изменениями на 01.07.2020 г.) ст. 26;
- Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации»;
- Федеральный закон от 03.08.2018 г. № 317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации»;
- Приказ Министерства образования и науки РФ от 17 декабря 2010 г. № 1897 «Об утверждении федерального государственного 4 образовательного стандарта основного общего образования» (в редакции приказа Минобрнауки России от 31 декабря 2015 г. № 1577);
- Конституция Республики Тыва (с изменениями на 12.04.2019 г.) ст.5, 24;
- Закон ВХ-1 «О языках в Республике Тыва» от 31.12.2003 г. № 462 (с изменениями на 12.04.2019 г.);
- Закон Республики Тыва от 21.06.2014 г. № 2562 ВХ-1 «Об образовании в Республике Тыва» (с изменениями на 02.06.2019 г.).

7 класска төрөөн чогаалды өөрөдириниң кол сорулгалары:

Төрөөн чогаал – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ону өөрөдириниң кол сорулгазы - аас чогаалы-биле чоок таныштырбышаан, чогаалды амыдырал-биле холбап, сайгарып билир; чогаалдың кандыг-бир тодаргай хевирин өске жанр-биле деңнеп, ылгалдарын тодарадып билир; аңаа хамаарыштыр бодунуң бодалдарын шын, тода илередип билир... кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзөөн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер.

Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгазынга тыва чогаал эртеминиң салдары улуг.

- чогаалдың сөзүглелин тода номчуп, ооң утказын эдерти чугаалап билир кылдыр өөрөдири;
- сөзүглелден дылдың уран-чечен аргаларын (метафора, эпитет болгаш

деннелгени) тодарадып, оларның ажыглаттынган сорулгазын

тайылбырлап өөредиди;

- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыры;

- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг кижини кижизидери;

- номчулгага сонургалдыг кижини кижизидери.

Төрөөн чогаал эртемниң школаның өөредилге планында туружу:

Федералдыг базистиг өөредилге планында Россия Федерациязының бүгү-ле школаларына төрөөн чогаалды албан өөренири көрдүнгөн. Ооң иштинде күрүнениң федералдыг өөредилге стандарттарының (КФӨС-түң) негелдезин ёзугаар 7 класска төрөөн чогаалга неделяда 2 шак көрдүнгөн (вариант 4). Чылда ниитизи-биле 68 шактын дургузунда уруглар ук эртемни өөренир.

7-ги класска төрөөн чогаал эртемниң тургузуу.

7 класска уруглар улустуң аас чогаалының хевирлеринден (улустуң ыры, тоол, маадырлыг тоол) аңгыда, авторлуг тоолдарны, тыва литератураның үндезилекчилериниң болгаш ооң-даа дараазында салгалдарны чогоалчыларының ажылдарын өөренир. Авторлуг тоолдар-биле база оларның онзагай талалары-биле таныжар. Чогоал теориязының дугайында аңгы-аңгы билиглерни алыр. Бижимел чугаа сайзырадылгазы кылдыр чогаадыгларны бижиир. Хыналда ажылдарны кылыр. Өөренир чогаалдарын 7 аңгы кезекке хувааган.

Кирилде кичээл «Литература-амыдыралдың көрүнчүү» - 1ш.

Номчулга аргазының хыналдазы-1ш.

I. Чеченнерниң сөңү... (10 ш.). *Ооң иштинде:*

Класстан дашкаар номчулга-1ш.

Чогоал теориязы-1 ш.

Хыналда ажыл-1ш.

II. Аас чогаалының салдары-биле... (21ш.). *Ооң иштинде:*

Класстан дашкаар номчулга-3ш.

Хыналда ажыл-2ш.

Чугаа сайзырадылгазы-2ш.

III. Оожургал чок сагыш-сеткил... (10ш.). *Ооң иштинде:*

Чогоал теориязы-1ш.

Хыналда ажыл-2ш.

IV. Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар... (10ш.). *Ооң иштинде:*

Класстан дашкаар номчулга-1ш.

Чогаал теориязы-2 ш.

Чугаа сайзырадылгазы-1ш

V. Поэтиктиг одуруглар... (5ш.). *Ооң иштинде:*

Чогаал теориязы-1ш.

Чугаа сайзырадылгазы-1ш.

VI. Төөгүнү коптарыңар... (6ш.). *Ооң иштинде:*

Чугаа сайзырадылгазы-1ш.

VII. Россия чоннарының литературазы- (3ш.)

Номчулга аргазының хыналдазы-1ш.

Ниити катаптаашкын-1ш.

7-ги класска өөреникчилерниң төрээн чогаал эртеминде шиңгээдип алыр ужурлуг түннелдери

Бот-тускайлаң түңнелдер өөреникчиниң бодунуң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шиңгээдип алырын медреселдиги-биле угаап билиринче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажыл-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөрениринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөрөдиринче, чаа билиг алырының аргаларын шиңгээттиреринче угланган болур.

Өөрөдиге-методиктиг хандырылгазы

1. Тыва Республиканың өөрөдиге болгаш эртем яамызының, Национал школа хөгжүдөр институттуң сүмелээни тыва чогаалга чижек программа. Авторлары: Е.Т. Чамзырын, М. А. Күжүгет, Л. Х. Ооржак. Кызыл, 2012.

2. Өөрөдиге ному. Е.Т. Чамзырын, Н.Ш. Куулар. Төрээн чогаал, 7 класс. Кызыл, 2016.

3. Янзы-бүрү словарьлар.

4. Тыва чогаалчыларның чогаалдарының чыындылары болгаш өске-даа сөзүглелдери.

5. Башкының тургускан тестери...

Словарьлар:

1. С.И. Ожегов. Толковый словарь русского языка. _ М.: Русский язык, 1988.
2. Тыва дылдыңтайылбырсловары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
3. Тыва дылдыңтайылбырсловары. Том 1. (К, М). _ Новосибирск: Наука, 2004
4. Тыва-орус словарь. _ М.: Сов.энциклопедия, 1968.

Календарь-тематиктиг планнаашкын

	Үези	
--	------	--

№			Кичээлдин темазы
	план	факт	
1	06.09.		Кирилде кичээл. «Литература-амыдыралдын көрүнчүү».
2	08.09.		Номчулга аргазының хыналдазы
I-ги кезээ. Чеченнерниң сөнү...			
3	13.09.		Маадырлык тоолдар (эпос). «Ачыты Кезер-Мерген». «Ачыты Кезер-Мергенни» Тывага чыып бижип келгени.
4	15.09.		«Ачыты Кезер-Мерген». Бирги бөлүү.
5	20.09.		Тоолдуң дылының уран-чечени, чурумалдыг аргаларның ажыглалы.
6	22.09.		«Танаа-Херел». Тоолдуң сайгарылгалыг номчулгазы.
7	27.09.		Тоолдуң тургузуу, дылының уран-чечени.
8	29.09.		«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» Тоолдуң тыва улустуң аас чогаалында онзагай туружу. Тоолдуң сайгарылгалыг номчулгазы.
9	04.10.		Тоолдуң сайгарылгалыг номчулгазы.
10	06.10.		К.д.н. «Адыган ашак». «Муң кара хойлуг Бумбаадай».
11	11.10.		Маадырлык тоолдарга катаптаашкын. Хыналда ажыл.
12	13.10.		Чогаал теориязы. Маадырлык тоолдар дугайында билиг.
II-ги кезээ. Аас чогаалының салдары-биле			
13	18.10.		В.Серен-оол «Каң-кыс». «Хаанның хомудааны», «Арбак-Мөгениң алдагалы» деп эгелер.
14	20.10.		«Маадыр кыстың мандып өскени», «Каң-кыстың бүрүн дериттингени» деп эгелер.
15	25.10.		«Чаалажыг», «Көржүүшкүн» деп эгелер.
16	27.10.		М.Кенин-Лопсан «Хайыралыг Калчан-Шилги». «Холу чадагай ирей», «Шоодайлаткан кулун», «Аяк сүттүң ачызы»... деп эгелер.
17	08.11.		«Кырганның читкени», «Ээзиниң чагыы», «Манашкын»... деп эгелер.

18	10.11.		Чогаал теориязы.Чогаалдың темазы болгаш идеязы.
19	15.11.		М. Доржу «Аас чогаал».
20	17.11.		С. Тока «Араттың сөзү» (романдан эгелер)Ийиги кезээ. «Чаа ужуражышкыннар» деп эге.
21	22.11.		«Кайнаар баарыл?» деп эге.
22	24.11.		«Одаглар хып тур» деп эге.
23	29.11.		Чогаалдың эгелеринге катаптаашкын. Хыналда ажыл.
24	01.12.		Ч.с.к. Чогаадыг-үнелел «Чогаалда мээң ынак маадырым».
25	06.12.		К.д.н. С.Тока «Араттың сөзү». «Вера», «Аалчылар» деп эгелер
26	08.12.		С. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу» (романдан эгелер) «Дагаа чылдыг мен», «Шагаа» деп эгелер.
27	13.12.		Ч.с.к. Бердинген темаларга чогаадыг-тоожушкун: 1.«Мээң чылым», 2. «Шагаа-ыдыктыг байырлал».
28	15.12.		«Пөш бажынга» деп эге. Бичии оолдун аал-оранынче чанып чорупканы.
29	20.12.		Оолдун орук ара аңчыларга таварышканы.
30	22.12.		Романдан эгелерге катаптаашкын. Хыналда ажыл.
31	27.12.		Б. Хөвөңмей «Чүү болганыл?».Өөреникчи Монгуш-оолдун буянныг чорукту кылганы.
32	29.12.		К.д.н. Б. Хөвөңмей «Адазының айбызынга».
III-кү кезээ. Оожургал чок сагыш-сеткил...			
33	10.01.		С. Сарыг-оол «Соругга».Чечен чугааның 1-2-ги эгелери.
34	12.01.		Чогаалдың 3-кү эгези.
35	17.01.		Чечен чугаага катаптаашкын. Хыналда ажыл.
36	19.01.		Чогаал теориязы.Чечен чугаа дугайында билиг.
37	24.01.		О. Сувакпит «Ылар». Аргалар ызы. Каттар ызы. Ховулар ызы. Дээрниң ызы...
38	26.01.		Аңнар ызы. Хемнер ызы. Черниң ызы.
39	31.01.		К-Э. Кудажи «Кызыл-Бөрттүг».Чогаалдын 1-3-кү эгелери.

40	02.02.		Чогаалдың 4-6-гы эгелери.
41	07.02.		Чогаалга түңнел катаптаашкын. Хыналда ажыл.
42	09.02.		Ш. Суваң «Чээн оол». Дириг амытаннар болгаш кижилерниң аразында харылзааны көргүскени.
IV-кү кезээ. Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар...			
43	14.02.		С.Пюрбю «Эргеппей дугайында тоожу» Чогаалдың эгелеринден сайгарылгалыг номчулга. Чогаалда чылгычы кижиниң портредин көргүскени.
44	16.02.		Ч.с. Чогаадыг-эссе «Эки аътка ээ хөй, эки кижээ эш хөй».
45	21.02.		Чогаал теориязы. Тоожу дугайында билиг.
46	23.02.		О. Саган-оол «Найырал» Адар-оол биле Марусяның баштай ужурашканы.
47	28.02.		Маадырларның орук ара шуурганга таварышканы. Чогаалда уран аргалар.
48	01.03.		К-Э. Кудажы «Степан Сарыг-оолдуң плантациязы» Чогаалчы С. Сарыг-оолдуң төрөөн черинге ынак, аңаа хумагалыын көргүскени.
49	06.03.		К.д.н. К-Э. Кудажы «Таңды кежи».
50	08.03.		М. Доржу «Дайынныг кино көргөш...» Дайынның коргунчуг уржуун Матрёна угбайның чугаазын дамчыштыр көргүскени.
51	13.03.		Чогаал теориязы. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг.
52	15.03.		И. Бадра «Эргим Уля угбай» Тоожукчу маадыр биле Уля угбайның найыралы.
V-ки кезээ. Поэтиктиг одуруглар...			
53	20.03.		С.Пюрбю «Төрөөн дылымга»
54	22.03.		А. Даржай «Авамга».
55	03.04.		М. Кужугет «Бак сагыш башка халдаар». Р. Лудуп «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг».
56	05.04.		Чогаал теориязы. Шүлүк дугайында билиг.
57	10.04.		К.д.н. М. Өлчей-оол «Чаагай чаңчыл».

VI-гы кезээ. Төөгүнү коптарынар...			
58	12.04.		С. Сарыг-оол «Алдан-маадыр». Р. Лудуп «Улаастайга».
59	17.04.		И. Бадра «Ужудукчу Кидиспей» (тоожудан эгелер). «Ужар чүүл школазы», «Саян ажыр Тывазынче» деп эгелер.
60	19.04.		«Сөөлгү хуннери, сөөлгү оруу» деп эге.
61	24.04.		О. Сувакпит «Сат Бүрзеккей дугайында баллада».
62	26.04.		К-Э. Кудажы «Он бир» С. Бүрзеккейниң дайынчыларының эрес-маадырлык чоруун көргүскени.
63	08.05.		Ч.с.к. Чогаадыг-тоожушкун «Бүрзеккей болгаш ооң пулемётчулары».
VII-ги кезээ. Россия чоннарының литературазы.			
64	10.05.		С. Элляй (Кулачиков) «Экии, тыва чонум!».
65	15.05.		Ц. Шагжин «Хураган».
66	17.05.		Аянныг номчулга мөөрейи.
67	22.05.		Номчулга аргазының хыналдазы
68	24.05.		Ниити катаптаашкын. Түңнел кичээл.